

HANNA KARASZEWSKA, EWELINA SILECKA-MAREK

*Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
w Poznaniu*

WYBRANE ASPEKTY BEZPIECZEŃSTWA I JEGO ZAGROŻEŃ W SZKOLNYCH RELACJACH POMIĘDZY UCZNIAMI

ABSTRACT. Karaszewska Hanna, Silecka-Marek Ewelina, *Wybrane aspekty bezpieczeństwa i jego zagrożenia w szkolnych relacjach pomiędzy uczniami* [Selected Aspects of Security and Threats in the School Relationships Between Learners]. *Studia Edukacyjne* nr 32, 2014, Poznań 2014, pp. 267-285. Adam Mickiewicz University Press. ISBN 978-83-232-2837-0. ISSN 1233-6688

The objective of this article is to discuss the issue of safety at school, which is one of the state's education policy priorities. Aspects of school safety involve teachers as well as students and their parents or legal guardians, namely individuals who enter into various relationships and therefore can either support the issue of keeping the school a safe place, or be a source of conflict and risk.

Key words: education policy, safety, student, teacher, aggression, violence

Bezpieczeństwo jest pojęciem wieloaspektowym, które ewoluje wraz z rozwojem cywilizacji. Jako wartość powszechna zostało zdefiniowane zarówno w naukach społecznych, humanistycznych, jak i ścisłych. Można je rozpatrywać z uwagi na zdolność do kreatywnej aktywności człowieka, która oznacza obiektywny stan polegający na braku zagrożenia, odczuwalny subiektywnie przez jednostki lub grupy¹. Często wskazuje się je jako naczelną potrzebę i wartość człowieka oraz grup społecznych. Bezpieczeństwo oznacza zatem brak zagrożenia fizycznego lub ochronę przed nim. J. Kunikowski pisząc o bezpieczeństwie zaznacza, że oprócz rozumienia tego pojęcia jako odzwierciedlającego brak zagrożenia i jego poczucie, należy także wskazać na fakt, iż jest ono niezbędne dla rozwoju społecznego².

---

¹ L. Korzeniowski, *Zarządzanie bezpieczeństwem. Rynek, ryzyko, zagrożenie*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem*, red. P. Tyrała, Kraków 2000, s. 437.

² J. Kunikowski (red.), *Bezpieczeństwo i obronność w świetle współczesnych wyzwań i potrzeb. Ujęcie naukowe, pedagogiczne i edukacyjne*, Siedlce 2008, s. 307.

Jednym z priorytetów polityki oświatowej, która jest programem działalności państwa w dziedzinie oświaty i wychowania, formującym zasady organizacji systemu nauczania i wychowania, podstawy materialno-ekonomiczne oraz systemu zarządzania instytucjami oświatowymi (*Encyklopedia powszechna*), jest wzmacnianie bezpieczeństwa w szkołach i placówkach oświatowych. 3 lipca 2013 roku Minister Edukacji Narodowej podała, iż realizacja polityki oświatowej państwa w latach 2013/2014 będzie skupiała się na wspieraniu rozwoju dziecka młodszego w związku z obniżeniem wieku realizacji obowiązku szkolnego, podniesieniu jakości kształcenia w szkołach ponadgimnazjalnych, działaniach szkoły na rzecz zdrowia i bezpieczeństwa uczniów oraz kształceniu uczniów niepełnosprawnych w szkołach ogólnodostępnych. Trzeci wymieniony kierunek wskazuje na zapewnienie uczniom bezpieczeństwa w czasie pobytu w szkole. Ustawa o systemie oświaty³ wskazuje, iż zapewnia on m.in. wspomaganie przez szkołę wychowawczej roli rodziny oraz utrzymanie bezpiecznych i higienicznych warunków nauki, wychowania i opieki w szkołach oraz placówkach. Zatem, można wskazać trzy obszary, od których zależy funkcjonowanie szkoły. Należy do nich wspomniana powyżej polityka oświatowa państwa, drugim obszarem jest ideologia i aksjologia procesów wychowawczych, a trzecim – rzeczywistość szkolna w jej metodycznym i wychowawczym wymiarze⁴.

Zapewnienie bezpieczeństwa dzieciom i młodzieży w szkołach jest jednym z podstawowych zadań nauczycieli. Obejmuje szereg czynności podejmowanych przez dyrektorów szkół oraz nauczycieli pracujących na terenie konkretnej szkoły. Jak wynika z Karty Nauczyciela, nauczyciel jest zobowiązany rzetelnie realizować zadania związane z powierzonym mu stanowiskiem oraz podstawowymi funkcjami szkoły, czyli dydaktyczną, wychowawczą i opiekuńczą, w tym zadania związane z zapewnieniem bezpieczeństwa uczniom w czasie zajęć organizowanych przez szkołę. Odpowiedzialny za zapewnienie bezpieczeństwa uczniom i nauczycielom jest dyrektor szkoły⁵, na którym spoczywa obowiązek zapewnienia bezpiecznych i higienicznych warunków uczestnictwa w zajęciach organizowanych przez szkołę lub placówkę także poza obszarami należącymi do tych jednostek. Odpowiedzialność obejmuje zatem zarówno wycieczki szkolne, jak

³ Art. 1 punkt 2 i 10 Ustawy z 7 września 1991 r. o systemie oświaty (DzU z 2004, nr 256, poz. 2572).

⁴ T. Pilch, *Polityka oświatowa państwa. Zadania i ułomności*, [w:] *Agresja w szkole. Diagnoza i profilaktyka*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, K. Ostrowska, Warszawa 2008, s. 111.

⁵ Art. 6 punkt 1, art. 7 punkt 6 Ustawy z 26 stycznia 1982 r., Karta Nauczyciela (DzU z 2014, poz. 191).

i zajęcia sportowe⁶. Obszar bezpieczeństwa jest tak szeroki, że wymaga współpracy szkoły z szeroko pojmowanym środowiskiem lokalnym. Względy bezpieczeństwa z jednej strony obligują szkołę do współpracy z szeregiem takich instytucji, jak sądy rodzinne, policja, straż miejska (gminna), straż pożarna, z drugiej ich współpraca wymuszona jest zdarzeniami, do których dochodzi na terenie szkoły.

Szkoła zapewniając dziecku bezpieczeństwo, powinna być według MEN skuteczna, przyjazna i nowoczesna. Skuteczna będzie wówczas – kiedy będzie kierować odpowiednio wymagania wobec ucznia, ale również gwarantować rezultaty; przyjazna – gdy opieka i jej wyposażenie będą odpowiednio zorganizowane; nowoczesna – kiedy będzie wykorzystywać w procesie kształcenia materiały edukacyjne nowoczesnej technologii⁷.

Bezpieczeństwo w szkole, rozumiane jako bezpieczeństwo w budynku szkolnym, uregulowane zostało Rozporządzeniem Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z 31.12.2002 roku w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach. Problematyka bezpieczeństwa w szkole obejmuje wszystkie osoby w niej funkcjonujące, czyli uczniów, nauczycieli oraz pracowników wykonujących swoje obowiązki na terenie instytucji. Bezpieczeństwo w szkole dotyczy kilku obszarów. Może to być obszar związany z uwarunkowaniami psychospołecznymi, w których mieszczą się relacje interpersonalne czy klimat społeczny, także obszar etyczny, w którym widoczny jest system wartości, jaki uznaje szkoła i wyznają wychowawcy oraz obszar instytucjonalny obejmujący m.in. prawo, sposób zarządzania, czy lokalizację szkoły⁸. E. Nerwińska akcentuje w problemie bezpieczeństwa szkoły także obszar obejmujący bezpieczeństwo i higienę warunków pracy, na którą składa się m.in. obniżenie poziomu hałasu, bezpieczeństwo na drodze i obronność, rozumiana jako gotowość do reagowania w sytuacjach zagrożeń i kryzysów⁹. Niewątpliwie, w aspekt bezpieczeństwa wpisują się także rodzice, opiekunowie uczniów, których współpraca ze szkołą staje się niezbędna w prowadzeniu działalności związanej z oddziaływaniem profilaktycznym oraz z organizowaniem imprez szkolnych, których celem jest integracja środowiska szkolnego oraz zaprezentowanie umiejętności uczniów, które nabyli na terenie szkoły, ale poza

---

⁶ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach, wydane 31 grudnia 2002 r. (DzU z 22 stycznia 2003).

⁷ L. Pekinko, *Rewolucja w edukacji*, Nowa Szkoła, 2008, 7, s. 14-18.

⁸ E. Nerwińska, *Psychospołeczne uwarunkowania bezpieczeństwa w szkole*, 2014, www.ore.edu.pl

⁹ Tamże.

zajęciami lekcyjnymi (oferta szkoły dotycząca zajęć pozalekcyjnych). Rodziców i opiekunów dzieci uczęszczających do szkoły należy uwzględniać także ze względu na fakt, iż stanowiąc środowisko wychowawcze dziecka, mogą również być źródłem nieprzystosowania dziecka w szkole. Związane jest to z możliwością wystąpienia np. przemocy w domu lub różnych uzależnień rodzica/rodziców, których negatywne skutki będą odczuwane w szkole. Wszelkie nieporozumienia i sytuacje konfliktowe w domu przekładają się na funkcjonowanie dziecka w szkole, ale odwracając sytuację – także to, co dzieje się w szkole wpływa na zachowanie dziecka w domu. Zapewniając dziecku szeroko pojęte bezpieczeństwo, współpraca szkoły z rodziną uwiadacza się poprzez pedagogizację rodziny, wywiady – czyli indywidualne spotkania rodziców i nauczyciela (wychowawcy), które dotyczą spraw dydaktycznych, ale także zachowania dziecka, kontakty pośrednie, czyli telefony, dzienniczek ucznia oraz praktyczny udział rodziców w życiu szkoły (wycieczki) i działalność rodziców w radzie szkoły, radzie rodziców, czy w tzw. trójkach klasowych. Jak pisze Cz. Kucharska, inicjatywę w konstruowaniu pozytywnych relacji między szkołą a domem powinna przejąć szkoła, a konkretnie nauczyciele, ze względu na ich przygotowanie do pracy, a także umiejętności interpersonalne¹⁰. Warto i trzeba traktować rodziców, opiekunów jako współpracowników szkoły, którzy wspierają dydaktyczne i wychowawcze oddziaływania szkoły, pamiętając jednocześnie, że zadaniem szkoły jest wspierać rodzinę w procesie wychowania, a nie przejmować za nią realizację poszczególnych funkcji. Przerzucając odpowiedzialność na jedną lub drugą instytucję wychowania, stwarzamy sytuację niebezpieczeństwa pojawienia się u dziecka zachowań związanych z niedostosowaniem społecznym.

Współdziałanie szkoły i rodziców ma na celu stworzenie optymalnych warunków rozwoju dziecka. Aby ten cel osiągnąć, tak przed rodzicami jak i szkołą stoją zadania, które obydwa te środowiska powinny realizować. Należą do nich: stworzenie wspólnego frontu działania wychowawczego, który będzie obowiązywał rodziców i nauczycieli, upowszechnienie wśród rodziców postaw elementarnej kultury pedagogicznej, podejmowanie wspólnych przedsięwzięć na rzecz szkoły, ujednoczenie postępowania w celu kształtowania osobowości dzieci, opieka pomoc dzieciom oraz ich rodzinom będących w trudnej sytuacji materialnej, zapewnienie szkole korzystnych warunków dla realizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego¹¹.

---

¹⁰ Cz. Kucharska, *Wpływ współpracy rodziców i szkoły na rozwój dziecka*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa. Bezpieczna szkoła. Bezpieczny uczeń. Edukacja wobec zagrożeń szkolnych*, red. D. Czajkowska-Ziobrowska, A. Zduniak, Poznań 2007, s. 366 i 369.

¹¹ Tamże, s. 363.

Bezpieczeństwa w szkole nie można zatem traktować w oderwaniu od oddziaływań pozostałych agend socjalizacji i wychowania. Jego zachowanie zależy nie tylko od jednego człowieka, ale od szeregu osób, które w tych procesach współwystępują. Zmienia się wprawdzie ich sposób odpowiedzialności za bezpieczeństwo w poszczególnych miejscach, w których dziecko przebywa, ale wynika to z pełnionych przez te osoby ról społecznych.

Poczucie bezpieczeństwa w szkole dotyczy zatem sfery socjalnej, zdrowotnej i publicznej. Pierwsza obejmuje standardy życia rodziny ucznia i ich wpływ na jego funkcjonowanie w szkole, druga dotyczy opieki zdrowotnej i dbałości o zdrowie, trzecia wskazuje na rodzinę i grupę rówieśniczą, w której funkcjonuje uczeń, a która osadzona jest w konkretnej społeczności lokalnej¹². Zwracając uwagę na kwestie zdrowotne ucznia, wskazuje się zazwyczaj problem niepoinformowania nauczycieli przez rodzica o przeciwwskazaniach do udziału ucznia w poszczególnych zajęciach, np. sportowych, co zagraża bezpieczeństwu życia i zdrowia ucznia, ale także stwarza zagrożenie dla samego nauczyciela, którego działanie może zaszkodzić dziecku i jednocześnie wykluczyć go z wykonywania zawodu nauczyciela.

Najczęstszym źródłem zagrożeń w życiu dziecka jest, obok grupy rówieśniczej, rodzina, która poprzez swoją dysfunkcyjność wywołuje także jego problemy w szkole. Szybkie tempo życia, pogoń za pieniędzmi oraz chęć poprawienia obecnego funkcjonowania rodziny powoduje, iż ograniczony zostaje czas poświęcany dzieciom. Z tak zaistniałej sytuacji łatwo wytłumaczyć się rodzicom, bowiem powodem jest podwyższenie standardu życia całej rodziny, a zatem także polepszenie sytuacji dziecka, możliwość oferowania edukacji równoległej, czy zaoferowanie atrakcyjnych form wypoczynku. Brak czasu występuje także w sytuacjach trudnych, jakimi są choroby członków rodziny, zarówno dzieci, jak i rodziców, które w sposób zdecydowany ograniczają możliwość poświęcenia czasu wszystkim dzieciom. Inaczej przedstawia się sytuacja dziecka, którego problemy w domu przerzucane są na środowisko szkolne, a ich powodem nie jest brak czasu, ale całkowita ignorancja dziecka lub zachowania niszczące i szkodzące dziecku, stosowane przez jego opiekunów. Jest to przemoc rodzinna, uzależnienie jednego lub dwojga rodziców, ale także niezdolność rodziców do pełnienia w sposób odpowiedzialny swojej roli. Zazwyczaj z dysfunkcją rodziny wiążą się również problemy z wykorzystaniem seksualnym dziecka oraz terrorem psychicznym. Na skutek negatywnych przeżyć, jakie miały miejsce w domu, dziecko wchodzi w role, które stanowią mechanizm obronny (bohater, ko-

---

¹² J. Mazur, *Szkoła i jej otoczenie jako siedlisko i obszar oddziaływań profilaktycznych*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa – w rodzinie, szkole i pracy*, red. A. Zduniak, M. Kryłowicz, Warszawa-Poznań 2004, s. 157-158.

zioł ofiarny, aniołek, maskotka). Jak podkreśla A.M. Seweryńska, dzieci wzrastające w rodzinie dysfunkcyjnej podejmują określone role, aby przetrwać w domu, w którym występuje atmosfera ciągłego napięcia, wynikającego z zagrożenia zdrowia i życia¹³. Wchodząc do szkoły, traktują nauczycieli jak każdego dorosłego, z którym miały do czynienia, a który zawiódł ich zaufanie. Wchodząc w szkole w role, powielają pewne schematy zachowań, paradoksalnie oczekując też wsparcia i pomocy. Zagrożeniem dla bezpieczeństwa są zarówno sytuacje, w których dziecko poszukuje konfrontacji z rówieśnikami poprzez zachowania agresywne, ale także takie, w których samo wycofuje się z kontaktów z koleżankami i kolegami, izolując się od grupy, chowając się w swoim świecie. Zarówno dziecko nieakceptowane, jak i odrzucone powinno zwrócić uwagę nauczyciela. Stanowi bowiem zagrożenie dla innych, ale także dla siebie samego.

Trzeba jednak pamiętać, że dzieci wzrastające w rodzinie, w której normą jest brak poczucia bezpieczeństwa, nie mają „zwyczaju” ujawniać potrzeby pomocy, a pozostawione same sobie nie podejmą umówionych działań¹⁴.

Problemy związane z funkcjonowaniem dziecka w szkole mogą również dotyczyć miejsca zamieszkania ucznia. Zaniedbane dzielnice miast, atmosfera środowiska lokalnego, także wysokie natężenie przestępczości na danym terenie nie sprzyja jego socjalizacji i wychowaniu. Szkoła stanowiąca teoretycznie alternatywę dla dysfunkcyjnego środowiska traktowana jest jako „zło konieczne”, ale często też na jej terenie ujawniają się zachowania agresywne, których źródłem są osiedlowe, dzielnicowe konflikty.

Uwzględniając sytuację rodzinną dzieci i młodzieży, a także specyfikę ich miejsca zamieszkania, należy wskazać sytuacje, które mają miejsce na terenie szkoły, a stanowią poważne zagrożenie dla funkcjonowania zarówno uczniów, jak i nauczycieli. Są to sytuacje, w których dochodzi do konfliktów w relacjach między uczniami i nauczycielami.

Relacje między uczniami można podzielić na dwie kategorie. Pierwsza dotyczy problemów ograniczania i wycofywania się z kontaktów interpersonalnych. Druga natomiast polega na występowaniu zachowań agresywnych i przemocowych. Zgodnie z podziałem zaproponowanym przez E. Muszyńską, w pierwszej kategorii wyróżnia się dystansowanie się, które polega na unikaniu przez ucznia wchodzenia w bliższe nieformalne kontakty z rówieśnikami. W skrajnej postaci może prowadzić do całkowitej izolacji, która negatywnie wpływa na samego ucznia, jak i jego rówieśników (brak

¹³ A.M. Seweryńska, *Uczeń z rodziny dysfunkcyjnej. Przewodnik dla wychowawców i nauczycieli*, Warszawa 2004, s. 35.

¹⁴ Tamże, s. 57.

integracji grupy). Przejawia się to brakiem życzliwości, obojętnością, nietolerancją i uprzedzeniami. W kategorii tej występują również działania, których celem jest nie tylko unikanie kontaktu, ale niepodejmowanie go, określane jako bierność społeczna. Problem stanowi również nieumiejętność rozpoznawania powyższych zachowań przez samych uczniów (uczeń określa to jako problem w sytuacji, kiedy tylko brak kontaktu z innymi jest sprzeczny z jego oczekiwaniami) oraz nauczycieli, którzy nie traktują zdystansowanych uczniów jako osoby wymagające wsparcia, ochrony, czy specjalnych oddziaływań wychowawczych¹⁵.

Druga kategoria dotyczy relacji uczeń – uczeń, których istotę stanowią zachowania sprzeczne z normami społecznymi. Są to zachowania często określane bliskoznacznymi terminami, jak: agresja, przymus, przemoc, znęcanie się. Agresja szkolna początkowo może być mało dotkliwa, o niskim natężeniu i stosunkowo niegroźnych skutkach dla uczniów, co nie zmienia faktu, iż stanowi poważne zagrożenie bezpieczeństwa uczniów w szkole, jako że w porę niezauważona, może przybrać na intensywności i skutkować zdecydowanie poważniejszymi i bardziej trwałymi konsekwencjami zarówno psychologicznymi, jak i fizycznymi dla bezpośrednich uczestników, ale także obserwatorów – świadków zdarzeń.

Agresja to

wszelkie działanie (fizyczne lub słowne), którego celem jest wyrządzenie krzywdy fizycznej lub psychicznej – rzeczywistej czy też symbolicznej jakiejś osobie lub czemuś, co ją zastępuje. Agresja jest zazwyczaj reakcją na frustrację, jest też przejawem wrogości. Rozróżniamy agresję fizyczną i agresję słowną oraz agresję bezpośrednią – skierowaną na osobę lub rzecz wywołującą uczucie wrogości, agresję przemieszczoną, skierowaną na obiekt zastępczy oraz samoagresję – skierowaną na samego siebie¹⁶.

Agresja jest pojęciem nadrzędnym, a jej szczególnie ekstremalną formą jest przemoc¹⁷. Zamierzone zachowanie, mające na celu wyrządzenie szkody lub przykrości, to definicja agresji w ujęciu E. Aronsona, który odróżnia

¹⁵ E. Muszyńska, *Problemy społeczne współczesnej szkoły w Polsce*, [w:] *Psychologia rozwiązywania problemów społecznych. Wybrane zagadnienia*, red. J. Miluska, Poznań 1998, s. 20-25.

¹⁶ W. Szewczuk (red.), *Słownik psychologiczny*, wyd. 2, Warszawa 1985, s. 13.

¹⁷ Jeśli agresja ma charakter destruktywny, równoznaczna jest z przemocą i może prowadzić do zachowań przestępczych. Może mieć również, o czym warto pamiętać, charakter konstruktywny, prowadzić do zmiany norm społecznych i oznaczać rozwój – np. zdolny uczeń zadający nauczycielowi podczas lekcji szereg tzw. trudnych pytań. Wypływa to z jednej strony z potrzeby wiedzy i jest społecznie akceptowane, z drugiej zaś przeszkadza nauczycielowi, zaburza prowadzenie zajęć, naruszając tym samym pewne normy społeczne obowiązujące na terenie klasy.

agresję autoteliczną, jako cel sam w sobie, od agresji instrumentalnej, służącej do osiągnięcia jakiegoś innego celu¹⁸.

Odróżnienie zachowań agresywnych nie jest łatwe i w literaturze przedmiotu czasem te dwa pojęcia traktuje się jak synonimy. Słusznie jednak zwraca uwagę K. Sawicka, iż pojęcie zachowań agresywnych jest kategorią psychologiczną, natomiast przemoc raczej kategorią społeczną. Przemoc, jej zdaniem, jest zawsze aktem agresji bezpośrednio skierowanym na drugiego człowieka (wpływanie i kontrola przy użyciu fizycznego przymusu i środków psychologicznych, np. nagabywanie, groźba) i przynoszącym mu szkody psychiczne i/lub fizyczne, ale nie każde zachowanie agresywne jest zachowaniem przemocowym¹⁹. W szkole występują problemy z zachowaniami agresywnymi wśród uczniów oraz przemoc w relacjach uczeń-uczeń, uczeń-nauczyciel, nauczyciel-uczeń.

Występowanie w szkole zachowań o charakterze agresywnym, przemocowym będzie niewątpliwie wpływało na „społeczną atmosferę środowiska edukacyjnego, którego uczestnicy mają różne doświadczenia życiowe”, określaną przez różnych autorów jako klimat szkoły, etos szkoły, czy kultura szkoły²⁰. W opinii K. Polaka, „kultura szkoły” odnosi się zarówno do pisanych, jak i niepisanych zasad, tradycji, norm, oczekiwań, które przenikają codzienne zachowania uczestników życia szkolnego. Ponadto, w kulturze szkoły zawiera się to co uświadomione i dostrzegalne, jak tematy rozmów wśród uczniów i nauczycieli, unikane tematy rozmów, samopoczucie w przestrzeni szkoły oraz to co symboliczne, jak myśli, emocje, zachowania, niepisane zwyczaje kierujące ludźmi itp.²¹

Elementy składające się na klimat szkoły i wpływające na pojawienie się zagrożeń bezpieczeństwa fizycznego i/lub psychicznego obszernie opisał w monografii J. Surzykiewicz²², wskazując w wymiarze fizycznym:

- niekorzystną lokalizację szkoły,
- brudne, zaniedbane budynki i otoczenie,
- zniszczony, niesprawny sprzęt,
- bezpieczne pomieszczenia,
- dużą szkołę,
- przeładowane klasy,

¹⁸ E. Aronson, *Człowiek – istota społeczna*, Warszawa 1987, s. 196.

¹⁹ K. Sawicka, *Zapobieganie przemocy rówieśniczej w szkole*, [w:] *Agresja w szkole. Diagnoza i profilaktyka*, red. M. Libiszowska-Zółtkowska, K. Ostrowska, Warszawa 2008, s. 81.

²⁰ Szerzej na ten temat: Z. Gaś, *Profilaktyka w szkole*, Warszawa 2006; K. Polak, *Kultura szkoły – od relacji społecznych do języka uczniowskiego*, Kraków 2007.

²¹ K. Polak, *Kultura szkoły*, s. 13.

²² J. Surzykiewicz, *Agresja i przemoc w szkole*, Warszawa 2000.

- natomiast, w wymiarze społecznym:
- negatywną, bierną postawę dyrektora,
  - chaos organizacyjny,
  - bezosobowe relacje uczeń-nauczyciel,
  - brak przejrzystych oczekiwań szkoły i jasnych zasad dyscypliny,
  - brak ujednoliconego i jasnego dla wszystkich systemu oceniania osiągnięć,
  - nadmierny rygor i restrykcje,
  - nieuwzględnianie oczekiwań i interesów uczniów,
  - pozbawienie uczniów wpływu na tworzenie szkoły i jej reguł,
  - słaba komunikacja pomiędzy nauczycielami, uczniami i rodzicami,
  - odsuwanie rodziców o decydowaniu w sprawach szkoły,
  - brak pozytywnej tradycji szkoły,
  - brak oferty zajęć pozalekcyjnych,
  - niskie kompetencje i morale nauczycieli,
  - niskie kompetencje i morale uczniów²³.

Wyżej wymienione czynniki, posługując się słowami Zimbardo,

(...) prowadzą do zmniejszenia koncentracji jednostki na własnej osobie, obniżają regulacyjną funkcję zarówno norm osobistych, jak i ewentualnej społecznej oceny zachowania. To z kolei prowadzi do wzrostu natężenia zachowań impulsywnych, w tym także aspołecznych i antyspołecznych²⁴.

Akty agresji występujące między rówieśnikami określane są też mianem przemocy rówieśniczej lub inaczej *bullyingu (mobbingu)*. Muszą jednak posiadać trzy cechy występujące równocześnie, które sformułował klasyk tej problematyki Dan Olweus: intencjonalność, powtarzalność i nierównowaga sił²⁵. W rzeczywistości oznacza to, że sprawca bądź sprawcy podejmują wrogie zachowania wobec ofiary, chcąc jej sprawić przykrość lub krzywdę. Wrogie akty pod adresem ofiary powtarzają się i trwają długo i trwale. Dlatego, pojedyncze, incydentalne akty agresji w jakiejś określonej sytuacji nie będą określane *bullyingiem*. Wreszcie, przyjmuje się, iż sprawca jest silniejszy (w sensie fizycznym, psychicznym) od ofiary lub przynajmniej ofiara za takiego go postrzega. Przewaga związana jest również z liczbą sprawców, kiedy tworzą kilku- czy kilkunastoosobową grupę.

Najłatwiejszy do zaobserwowania przez rówieśników czy nauczycieli jest *bullying* bezpośredni – fizyczny, w postaci bicia, popychania, szturchnienia, szarpania, wykonywania jakichś ośmieszających, poniżających ucznia

²³ J. Szymańska, *Działania profilaktyczne a klimat szkoły*, Remedium, luty 2003, s. 7.

²⁴ Ph.G., Zimbardo, F.L. Ruch, *Psychologia i życie*, Warszawa 1988, s. 131.

²⁵ D. Olweus, *Lobbing. Fala przemocy w szkole. Jak ją powstrzymać?* Warszawa 2007.

czynności. Niemniej niebezpieczny, bo przynoszący duże szkody psychiczne ofierze jest bullying bezpośredni – werbalny, kiedy ofiara jest ośmieszana, przezywana, etykietowana bądź otrzymuje nieprzyjemne ksywki lub groźby. Równie niebezpieczny, aczkolwiek trudniej zauważany jest bullying pośredni – tzw. relacyjny, polegający na obmawianiu ucznia, rozpuszczaniu na jego temat plotek, propagowaniu, ignorowaniu i izolowaniu go od rówieśników.

Od niedawna problemem w rzeczywistości szkolnej stała się również przemoc z użyciem mediów elektronicznych (jak np. Internet, telefon komórkowy), określana mianem *cyberbullyingu* (termin przyporządkowany do przemocy z udziałem dzieci i młodzieży), jakkolwiek stosowane są też określenia cyberstalking – cyberdreczenie lub cyberharassment – cyberprześladowanie (terminy przyporządkowane do sytuacji z udziałem osób dorosłych)²⁶. W literaturze przedmiotu przedstawia się rozmaite formy agresji elektronicznej, ze względu na sposób jej realizacji, wystarczy wymienić choćby kilka, aby uzmysłowić sobie pomysłowość, a jednocześnie wyrachowanie młodych ludzi wobec swoich kolegów, koleżanek. Na przykład, *flaming* dotyczy agresywnej, publicznej wymiany zdań pomiędzy uczestnikami kanałów komunikacji (jak np. czaty); regularne przesyłanie między dwiema osobami nieprzyjemnych, ośmieszających, czy agresywnych wiadomości poprzez komunikatory internetowe bądź telefon komórkowy określany jest prześladowaniem (*harassment*); przynoszącym poważne następstwa psychologiczne dla ofiary jest upublicznianie tajemnic (*outing*) w postaci zapisów jej rozmów, zdjęć, filmów z jej udziałem, ten rodzaj agresji jest tym bardziej niebezpieczny dla ofiary, ponieważ często prowadzony bywa przez osoby, z którymi wcześniej się ona przyjaźniła, które być może też wykradły materiały z jej telefonu, komputera; podobny charakter występuje w poniżaniu (*denigration*) ofiary²⁷. Pomimo że *cyberbullying* nie odbywa się w bezpośrednich relacjach rówieśniczych i wydawać by się mogło, że tym samym nie stanowi problemu szkoły, jednak badacze problematyki wskazują, iż bardzo niewielu jest takich uczniów, którzy doświadczają bądź są sprawcami *cyberbullyingu*, a jednocześnie nie są ani sprawcami, ani ofiarami *bullyingu* tradycyjnego. Oznacza to, że w wielu sytuacjach przemoc elektroniczna będzie stanowić

²⁶ Ł. Wojtasik, *Przemoc rówieśnicza z użyciem mediów elektronicznych – wprowadzenie do problematyki*, Warszawa 2008, s. 1-2.

²⁷ Obszerną, szczegółową typologię agresji elektronicznej zaproponowały R.M. Kowalski, S.P. Limber i P.W. Agatston, na którą często powołuje się w swoich pracach polski znawca problematyki Jacek Pyżalski. Szeroko opisuje tam formy tradycyjnej przemocy rówieśniczej, przemocy elektronicznej, wpływ nowych mediów na zachowanie młodych ludzi oraz formy interwencji bądź działań zapobiegawczych podejmowanych na terenie szkoły. Zob. R.M. Kowalski, S.P. Limber, P.W. Agatston, *Cyberbullying. Bullying in the digital age*, Malden 2008.

albo wzmocnienie, albo rozszerzenie wiktymizacyjnego charakteru tradycyjnej przemocy rówieśniczej²⁸. Dostrzeganie przejawów jakichkolwiek działań mobbingowych wśród uczniów, a przede wszystkim podejmowanie czynności w celu ich minimalizacji jest, zdaniem J. Pyżalskiego, konieczne z kilku powodów:

- stan zdrowia psychicznego zarówno ofiar, jak i sprawców mobbingu jest w świetle badań naukowych gorszy;
- uczestnictwo w mobbingu (tak ofiar, jak i sprawców) przekłada się negatywnie na funkcjonowanie w późniejszych okresach rozwojowych;
- mobbing oddziałuje negatywnie na całą społeczność uczniowską;
- klimat społeczny, gdzie występuje mobbing jest gorszy;
- mobbing nie ustaje sam, czyli bez podejmowania działań pedagogicznych następuje jego eskalacja;
- uczniowie bardzo rzadko (badania naukowe są w tym względzie spójne) mówią nauczycielom i rodzicom o tym, czego doświadczają;
- uczniowie przekonani są, że nauczyciele nic lub niewiele w sprawie mobbingu robią²⁹.

Interesujące, w kontekście analizowanej problematyki, są dane uzyskane z badań podjętych przez Ośrodek Rozwoju Edukacji, według których nie jest prawdą, jakoby agresja i przemoc w polskich szkołach wzrastała gwałtownie. Cykliczne badania prowadzone w tym obszarze przez Uniwersytet Warszawski na zlecenie Ministerstwa Edukacji Narodowej³⁰ oraz badania Centrum Badania Opinii Społecznej dla programu „Szkoła bez przemocy”³¹ nie wykazują bowiem narastania tego zjawiska w ostatnich latach³². Odnotowano spadek liczby przemocy fizycznej wśród uczniów, przy niewielkim wzroście przemocy werbalnej i wymuszeń o charakterze niematerialnym. Spadek agresji fizycznej wśród uczniów, między innymi zmniejszenie w porównaniu z 2006 rokiem odsetka uczestniczących w bójkach, potwierdzają także wyniki międzynarodowych badań HBSC (Heath Behaviour in School-aged Children) z roku 2010, ale dostrzegają w V-VI klasie szkoły

²⁸ J. Pyżalski, E. Roland (red.), *Bullying a specjalne potrzeby edukacyjne. Podręcznik metodyczny*, Łódź 2010.

²⁹ J. Pyżalski, *Bullying (mobbing) jako specyficzny typ agresji rówieśniczej*, [w:] *Poradnik pedagoga szkolnego. Gimnazjum i szkoła ponadgimnazjalna*, red. B. Rokicka, Warszawa 2009, s. 3-4.

³⁰ K. Ostrowska, *Zachowania agresywne uczniów. Badania porównawcze 1997-2003-2007*, Warszawa 2007, www.ore.edu.pl; K. Ostrowska, J. Surzykiewicz, *Zachowania agresywne w szkole. Badania porównawcze 1997-2003*, Warszawa 2005.

³¹ A. Giza-Poleszczuk, A. Komendant-Brodowska, A. Baczek-Dombi, *Przemoc w szkole. Raport z badań lipiec 2006 i maj 2011*.

³² A. Borkowska, J. Szymańska, M. Witkowska, *Przeciwdziałanie agresji i przemocy w szkole. Poradnik dla nauczycieli*, Warszawa 2012; www.ore.edu.pl

podstawowej wzrost zachowań dręczenia rówieśników (*bullying*)³³. Dane te nie korespondują natomiast z danymi Komendy Głównej Policji, w świetle których liczba przestępstw (o różnym charakterze) w szkołach podstawowych i gimnazjach rośnie w zastraszającym tempie (patrz tab. 1). Zauważalny jest coraz niższy wiek sprawców dokonujących tych czynów oraz coraz większa liczba przestępstw dokonywanych z dużą dozą agresji. W 2011 roku doszło tam do 28 tysięcy przestępstw – o 2 tysiące czynów więcej niż w roku 2010 i aż o 10 tysięcy więcej niż w 2007 roku³⁴. Na przestrzeni lat na porównywalnym, wysokim, poziomie utrzymuje się liczba przestępstw rozbójniczych, która, w porównaniu z rokiem 2009, wzrosła o 93,4%. Wzrosła także, o 47,2%, liczba przestępstw dotyczących udziału w bójce lub pobiciu, podobnie jak o 53,8% wzrosły przestępstwa narkotykowe.

Tabela 1

Liczba przestępstw stwierdzonych w szkołach podstawowych i gimnazjach w latach 2009-2011

Kategorie przestępstw	Szkoły podstawowe i gimnazja		
	2009	2010	2011
Przestępstwa stwierdzone ogółem	21 040	26 197	28 019
Przestępstwa kryminalne (inne, niewymienione niżej)	20 692	25 780	27 687
Przestępstwa rozbójnicze	3 918	6 221	7 577
Kradzież cudzej rzeczy (powyżej 250 zł)	2 639	2 778	2 664
Uszczerbek na zdrowiu	2 208	2 953	2 613
Przestępstwo przeciwko funkcjonariuszowi publicznemu	2 223	2 810	2 342
Udział w bójce lub pobiciu	1 021	1 307	1 503
Kradzież z włamaniem	650	815	785
Przestępstwa narkotykowe	433	520	669
Zgwałcenie	26	20	14

Źródło: dane Komendy Głównej Policji.

³³ J. Mazur, A. Małkowska-Szcutnik (red.), *Wyniki badań HBSC 2010*, Raport techniczny. Instytut Matki i Dziecka, Warszawa 2011.

³⁴ W 2012 roku nastąpił spadek przestępstw w ogóle, popełnionych na terenie szkół podstawowych i gimnazjów, do 24 tysięcy. Ważną informacją jest, iż liczby te dotyczą wszystkich przestępstw popełnionych we wskazanym miejscu, niezależnie od osoby pokrzywdzonego lub sprawcy (może to być uczeń, nauczyciel lub jakkolwiek inna osoba przebywająca w tym miejscu) www.statystyka.policja.pl [dostęp: 27.02.2014].

Zachowania niezgodne z normami moralnymi, obyczajowymi, jak i prawnymi nie mogą pozostać bez reakcji ze strony osób dorosłych, zwłaszcza jeśli dochodzi do nich w szkole, której przypisane są funkcje dydaktyczne, opiekuńcze, wychowawcze, która powinna stanowić tzw. bezpieczną przystań młodzieży³⁵.

Zasadne jest postawienie pytania: czy i w jakim zakresie szkoła ma wpływ na przestępczość wśród uczniów? Odpowiedź nie jest łatwa, ponieważ brakuje porównywalnych badań naukowych dotyczących związków pomiędzy szkołą a przestępczością (częściej przyjmują postać prezentacji wyłącznie danych liczbowych).

Szkole niejednokrotnie przypisany jest obszar, z którego rekrutują się uczniowie lub uczniowie uczęszczają do szkoły blisko miejsca ich zamieszkania. Jeśli więc szkoła obejmuje obszar charakteryzujący się licznymi problemami społeczno-ekonomicznymi, gdzie utrzymuje się wysoki wskaźnik przestępczości wśród jego mieszkańców, zwiększa to również ryzyko przestępczości wśród uczniów jako całości. Ponadto, uczniowie wykazujący większe skłonności do zachowań przestępczych popełniają czyny karalne niezależnie od rodzaju szkoły do której uczęszczają. Zatem, skład grona uczniowskiego (uczniowie wywodzący się ze zdemoralizowanej, często ubogiej społeczności lokalnej i/lub uczniowie z dużą ilością problemów rodzinnych i/lub uczniowie różniący się pochodzeniem społeczno-ekonomicznym i/lub itp.) może wpływać na wyższy wskaźnik przestępczości w danej szkole. Szkoły o wyższym wskaźniku przestępczości wśród uczniów mogą mieć nieprawidłową strukturę organizacyjną, wadliwą działalność socjalną i edukacyjną. Skład społeczności uczniowskiej i działalność szkoły mogą same w sobie wpływać na przestępczość uczniów, natomiast koncentracja uczniów o wysokim wskaźniku przestępczości w jednej szkole lub klasie zwiększa ryzyko przestępczości wśród uczniów jako całości³⁶.

³⁵ W ramach długofalowej pracy profilaktyczno-wychowawczej szkoła powinna utrzymywać stałą i bieżącą współpracę z policją. Ponadto, szkołę obowiązują procedury postępowania w sytuacjach trudnych. Rolę koordynatora działań wychowawczych pełni pedagog, który zgodnie z obowiązującymi szkołę aktami prawnymi powinien nawiązywać kontakt i współpracę ze stosownymi instytucjami. W sytuacjach nagłych, kiedy zagrożone jest zdrowie lub życie **nieletniego, uprawnioną do działań instytucją jest policja. Jeśli można poczekać z ostateczną decyzją, szkoła może zwrócić się do sądu rodzinnego z prośbą o tzw. wgląd w sytuację, wgląd w rodzinę nieletniego.** Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich dotyczy osób poniżej 18. roku życia zagrożonych demoralizacją oraz osób, które w chwili popełnienia przestępstwa lub wykroczenia miały powyżej 13 lat, a nie ukończyły 17 lat. Zob. Ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich tekst jednolity (DzU z 2002, nr 11, poz. 109 z późn. zm.).

³⁶ G. Gottfredson, D. Gottfredson, *Victimisation in School, Law, Society and Policy*, 2, New York-London 1995. Podajemy za: A. Baładynowicz, *Uczeń, szkoła i przestępczość nieletnich*, [w:] *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, red. B. Urban, Kraków 2001, s. 265.

Konkludując, niezbędnym warunkiem zachowania poczucia bezpieczeństwa wśród uczniów, nauczycieli, rodziców jest wzajemna, oparta na bliskich emocjonalnych związkach, współpraca wymienionych uczestników życia szkolnego. Szkoła winna zapewnić warunki dla prawidłowego rozwoju uczniów i ich kompetencji, co z kolei stawia wymagania przed nauczycielami, którzy powinni wyjść poza swoje role dydaktyczne i zadbać o prawidłowy kontakt z uczniami i ich rodzicami, stawać się osobami wspierającymi. Ma to szczególne znaczenie w minimalizowaniu podejmowania zachowań ryzykownych przez uczniów. Okazywanie akceptacji, umiejętność aktywnego słuchania, wyrażanie przez nauczyciela swoich autentycznych uczuć, powstrzymanie się od udzielania rad i wszelkiego oceniania – wszystko to wpływa na rozwój poznawczy uczniów, a także na zmniejszenie słownej i fizycznej agresji, a uczniowie są tym samym bardziej odpowiedzialni za swoje decyzje i czyny³⁷. K. Sawicka pisała o wytworzeniu tzw. klimatu moralnego szkoły, o którym decydują jasno sprecyzowane normy regulujące funkcjonowanie całej społeczności szkolnej³⁸. Podejmowane przez szkoły projekty przeciwdziałania zachowaniom ryzykownym, przemocy rówieśniczej, przestępczości młodzieży powinny z jednej strony uwzględniać różnorodny obraz uczestników tych zachowań, z drugiej zaś – specyfikę szkoły jako instytucji edukacyjno-wychowawczej.

Szkoła to nie placówka lecznicza, korekcyjna czy interwencyjna i dlatego właśnie programy przeciwdziałania powinny koncentrować się na wzmocnieniu jej podstawowych funkcji, które w istocie rzeczy chronią wielu uczniów przed uwikłaniem się w przemoc lub inne ryzykowne zachowania³⁹.

Nawet najlepsze programy nie wyeliminują wszystkich niepożądanych zachowań uczniów, dlatego niezbędnym rozwiązaniem takich sytuacji jest jednak podejmowanie interwencji. A. Bałandynowicz proponuje między innymi metody preferowane przez szkołę w celu zapobiegania przestępstwom wśród uczniów.

---

³⁷ J. Danielewska, *Agresja u dzieci – szkoła porozumienia*, Warszawa 2002.

³⁸ K. Sawicka, *Zapobieganie przemocy rówieśniczej w szkole*, [w:] *Agresja w szkole*, s. 91.

³⁹ W polskich szkołach prowadzi się liczne programy profilaktyczne na różnych poziomach, dla różnych adresatów. Wśród programów profilaktycznych dla uczniów można wymienić szereg programów odnośnie wczesnej profilaktyki uzależnień, np. *Cukierki*, *Debata*, *Dziękuję – Nie, Nie pal przy mnie proszę*. Programy adresowane do rodziców i nauczycieli to m.in., *Golden 5* – wspomagający osiągnięcia szkolne i rozwój osobisty uczniów gimnazjum. Program przygotowujący szkoły i nauczycieli do podejmowania działań wobec uczniów sięgających na terenie szkoły po substancje psychoaktywne nosi nazwę: *Szkolna Interwencja Profilaktyczna i Przemoc*. K. Sawicka, *Zapobieganie przemocy rówieśniczej w szkole*, [w:] *Agresja w szkole*, s. 95.

Pierwsza, określana jako tzw. interwencja indywidualna, polega na formułowaniu specjalnych programów przystosowanych do uczniów borykających się z problemami w szkole (niskie wyniki w nauce, wagarowanie, chuligańskie zachowanie itp.). Druga metoda obejmuje natomiast działania zaprojektowane pod kątem ogółu uczniów – tzw. interwencja zbiorowa⁴⁰. W interwencji indywidualnej występuje poparcie i kontrola klasy przez psychologa, doradcę lub indywidualne skierowanie na korekcję. Sprowadza się to do czynności oddzielenia tzw. problemowych uczniów od pozostałych i umieszczenia ich w specjalnie dla nich stworzonych klasach. Według badaczy amerykańskich, na których powołuje się A. Bałandynowicz, specjalne klasy czy nawet całe szkoły będą miały pozytywne znaczenie, jeśli tzw. trudni uczniowie będą motywowani do zmiany nastawienia względem szkoły, akceptacji dla stabilnych relacji z nauczycielami i rówieśnikami. Można dostrzec inną zaletę takiego podejścia, mianowicie „umożliwienia polepszenia jakości metody regularnego nauczania proponowanej przez szkołę”⁴¹. Jednakże, znacznie częściej wszelkie formy segregacji ludzi budzą wewnętrzny sprzeciw nie tylko ich samych, ale też obserwatorów takich działań. Stygmatyzuje się uczniów, co może tylko zwiększyć poziom ich frustracji i niezadowolenia, jak też wywołać kolejne zachowania niepożądane z punktu widzenia obowiązujących norm społecznych, a ponadto mogą sami zacząć się izolować od pozostałych kolegów i wiązać tylko z osobami o podobnych problemach.

Interwencja zbiorowa polega natomiast na wprowadzaniu innowacyjnych zmian organizacyjnych, społecznych i edukacyjnych. Dotyczyć one mogą zmian w kontaktach nauczyciel – uczeń, angażowanie uczniów w proces nauczania przy wykorzystaniu atrakcyjnych dla nich programów i tym samym budowanie pozytywnego klimatu szkoły. Przepuszcza się, że innowacje w prowadzeniu oraz działalności szkoły wzmacniają pozytywne postrzeganie nauczania w szkole i obniżają ryzyko przestępczości⁴². Z badań amerykańskich wynika, iż skuteczniejszym sposobem oddziaływania będzie ulepszanie aktualnej pracy szkoły, aniżeli zapobieganie przestępczości wśród uczniów za pomocą interwencji indywidualnych⁴³. Jednakże, interwencje indywidualne i zbiorowe nie wykluczają się wzajemnie i mogą się uzupełniać. Na przykład, chcąc zmniejszyć ogólną liczbę uczniów popełnia-

⁴⁰ A. Bałandynowicz, *Uczeń, szkoła i przestępczość nieletnich*, [w:] *Dewiacje wśród młodzieży*, s. 259-260.

⁴¹ Tamże.

⁴² D. Hargreaves, *Social Relations in a Secondary School*, London 1991. Podajemy za: tamże, s. 260.

⁴³ D. Gottfredson, *Examining the Potential of Delinquency Prevention Through Alternative Education*, *Today's Delinquent*, 1993, 6. Podajemy za tamże.

jących przestępstwa, wprowadza się interwencje zbiorowe, podczas gdy indywidualne mogą być adresowane do uczniów przestępczych, którzy przeżywają problemy związane ze szkołą⁴⁴.

Reasumując, występujące na terenie szkoły negatywne zjawiska zagrażające jej bezpieczeństwu powinny stanowić przedmiot zainteresowania nie tylko samych nauczycieli, ale także uczniów i ich rodziców, czy opiekunów. Scedowanie odpowiedzialności za bezpieczeństwo w szkole wyłącznie na grono pedagogów nie sprzyja efektywnym działaniom w zakresie profilaktyki i interwencji. Nie chodzi tu oczywiście o odpowiedzialność w zakresie technicznym, bo do niej zobowiązana jest szkoła, ale o udział rodziców w życiu szkoły, świadomość zagrożeń, a także wiedzę na temat możliwości zaradzenia sytuacjom konfliktowym. Dbałość o odpowiedni poziom bezpieczeństwa w szkole w postaci reagowania na zachowania agresywne, przemocowe nie może być oparta na stereotypowym myśleniu, że szkoła rozwiąże wszelkie problemy, ale też szkoła nie powinna ich bagatelizować, czy wręcz zaprzeczać ich istnieniu. Stworzenie bezpiecznego środowiska dla uczenia się jest podstawą skutecznego rozwoju emocjonalnego, psychologicznego i intelektualnego. Wszelkie sytuacje trudne, w których wzrasta prawdopodobieństwo utraty np. cenionej przez człowieka wartości⁴⁵, a M. Tyszkowa zalicza do nich sytuacje szkolne o charakterze konfliktu, gdzie uczestniczą w nich dwie lub więcej osób⁴⁶, wywołują stan zagrożenia bezpieczeństwa. Jest on odczuwany przez samych uczniów, ale także nauczycieli. Trudne sytuacje w szkole, które odnoszą się do relacji między uczniami

najczęściej generują (...) agresywne zachowania uczestników konfliktu względem siebie. Przybierają różną formę w zależności od wieku i płci uczniów, np. agresji fizycznej bądź słownej, długotrwałego obrażania się⁴⁷.

Z kolei, w relacjach uczniów i nauczycieli sytuacje te przybierają postać nękania, stygmatyzowania, ośmieszania, wygórowanych oczekiwań zarówno jednej, jak i drugiej strony.

---

⁴⁴ G. Gottfredson, *American Education: American Delinquency, Today's Delinquent*, 1993, 6; tenże, *An Empirical Test of School – Based Environmental and Individual Interventions to Reduce the Risk of Delinquent Behavior*, *Criminology*, 1994, 24, Podajemy za tamże, s. 260-261.

⁴⁵ T. Tomaszewski, *Wstęp do psychologii*, Warszawa 1969, s. 122.

⁴⁶ M. Tyszkowa, *Sytuacje trudne w szkole*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1993, s. 797.

⁴⁷ A. Karpińska, *Edukacja 'w bezpieczeństwie'. Wymiary – realia – rekomendacje*, [w:] *Bezpieczeństwo i obronność w świetle współczesnych wyzwań i potrzeb. Ujęcie naukowe, pedagogiczne i edukacyjne*, red. J. Kunikowski, Siedlce 2010, s. 48-49.

Nauczyciel może doznać porażki dydaktycznej (lekceważenie przedmiotu przez wychowanków, niski poziom wyników nauczania), wychowawczej (próby ośmieszania pedagoga przez uczniów i spychania go do roli outsidera) oraz środowiskowej (nie-sprawiedliwa ocena pracy pedagoga przez rodziców bądź nadzór pedagogiczny)⁴⁸.

Zaistnienie powyższych sytuacji wywołuje niechęć nie tylko do szkoły, ale także do osób w niej przebywających, jak też powoduje, iż pojawia się negatywny stosunek do nauki, pracy, brak identyfikowania się ze szkołą, następstwem czego są zachowania niepożądane zarówno na jej terenie, jak i poza nią.

Skuteczne oddziaływanie wychowawcze, także spójne z tematyką bezpieczeństwa, łączy zatem działania formalne, wynikające z przepisów dotyczących funkcjonowania szkoły i jej współpracy z różnymi instytucjami, z działaniami prowadzonymi z rodzicami i opiekunami uczniów konkretnej szkoły. Ministerstwo Edukacji Narodowej mając na uwadze wzmocnienie bezpieczeństwa w szkołach i placówkach oświatowych, kieruje do dyrektorów szkół i placówek, kadry pedagogicznej, rodziców oraz organów prowadzących szkoły i placówki określone wytyczne odnośnie wykorzystania w danych latach programów dotyczących szkolnych interwencji profilaktycznych, programów edukacyjnych obejmujących edukację nauczycieli w zakresie radzenia sobie z zapobieganiem i wspieraniem ucznia zagrożonego wykluczeniem społecznym, także programów obejmujących rozwiązywanie konfliktów w szkole, związanych m.in. z prowokacyjnymi zachowaniami ucznia. Kwestią nadrzędną jest także zapobieganie występowaniu przemocy w szkole, obejmujące zajęcia z profilaktyki agresji i przemocy w relacjach uczeń – uczeń, a także uczeń – nauczyciel⁴⁹.

Rozpoznanie zagrożeń, współpraca oraz umiejętność reagowania na nie sprzyja zachowaniu bezpieczeństwa na terenie szkoły. Szkoła nie może być źródłem negatywnych przeżyć. Powinna dawać wsparcie całej społeczności, ale nie zostać w swoich działaniach osamotniona. Potrzebuje również wsparcia rodziny oraz instytucji funkcjonujących w środowisku lokalnym.

BIBLIOGRAFIA

- Aronson E., *Człowiek – istota społeczna*, PWN, Warszawa 1987.
 Bałandynowicz A., *Uczeń, szkoła i przestępczość nieletnich*, [w:] *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, red. B. Urban, Wydawnictwo UJ, Kraków 2001.

⁴⁸ K. Ostrowski, *Odchylenia od norm wychowawczych w zachowaniu młodzieży oraz intencjonalność pedagogiczna*, Edukacja, 2006, 3(95).

⁴⁹ *Wzmocnienie bezpieczeństwa w szkołach i placówkach oświatowych*. Materiały adresowane do dyrektorów szkół i placówek, kadry pedagogicznej, rodziców oraz organów prowadzących szkoły i placówki. Departament zwiększania Szans Edukacyjnych Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa 2012.

- Borkowska A., Szymańska J., Witkowska M., *Przeciwdziałanie agresji i przemocy w szkole. Poradnik dla nauczycieli*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2012 www.ore.edu.pl
- Danielewska J., *Agresja u dzieci – szkoła porozumienia*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2002.
- Encyklopedia powszechna*, PWN, Warszawa 1992.
- Gaś Z., *Profilaktyka w szkole*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2006
- Giza-Poleszczuk A., Komendant-Brodowska A., Baczek-Dombi A., *Przemoc w szkole. Raport z badań lipiec 2006 i maj 2011*.
- Gottfredson D., *Examining the Potential of Delinquency Prevention Through Alternative Education*, Today's Delinquent, 1993, 6.
- Gottfredson G., *American Education: American Delinquency*, Today's Delinquent, 1993, 6.
- Gottfredson G., *An Empirical Test of School – Based Environmental and Individual Interventions to Reduce the Risk of Delinquent Behavior*, Criminology, 1994, 24.
- Gottfredson G., Gottfredson D., *Victimisation in School, Law, Society and Policy*, 2, Plenum Press, New York-London 1995.
- Hargreaves D., *Social Relations in a Secondary School*, Routledge & Kegan Paul, London 1991.
- Karpińska A., *Edukacja 'w bezpieczeństwie'. Wymiary – realia – rekomendacje*, [w:] *Bezpieczeństwo i obronność w świetle współczesnych wyzwań i potrzeb. Ujęcie naukowe, pedagogiczne i edukacyjne*, red. J. Kunikowski, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2010.
- Korzeniowski L., *Zarządzanie bezpieczeństwem. Rynek, ryzyko, zagrożenie*, [w:] *Zarządzanie bezpieczeństwem*, red. P. Tyrała, Wydawnictwo Profesjonalnej Szkoły Biznesu, Kraków 2000.
- Kowalski R.M., Limber S.P., Agatston P.W., *Cyberbullying. Bullying in the digital age*, Blackwell Publishing, LTD, Malden 2008.
- Kucharska Cz., *Wpływ współpracy rodziców i szkoły na rozwój dziecka*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa. Bezpieczna szkoła. Bezpieczny uczeń. Edukacja wobec zagrożeń szkolnych*, red. D. Czajkowska-Ziobrowska, A. Zduniak, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bezpieczeństwa, Poznań 2007.
- Kunikowski J., *Bezpieczeństwo człowieka w świetle współczesnych zagrożeń*, [w:] *Resocjalizacja, ciągłość i zmiana*, red. M. Konopczyński, B.M. Nowak, Wydawnictwo Pedagogium, Warszawa 2008.
- Kunikowski J. (red.), *Bezpieczeństwo i obronność w świetle współczesnych wyzwań i potrzeb. Ujęcie naukowe, pedagogiczne i edukacyjne*, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2008.
- Materiały adresowane do dyrektorów szkół i placówek, kadry pedagogicznej, rodziców oraz organów prowadzących szkoły i placówki. Departament zwiększania Szans Edukacyjnych Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa 2012.
- Mazur J., *Szkoła i jej otoczenie jako siedlisko i obszar oddziaływań profilaktycznych*, [w:] *Edukacja dla bezpieczeństwa – w rodzinie, szkole i pracy*, red. A. Zduniak, M. Kryłowicz, Wydawnictwo Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa-Poznań 2004.
- Mazur J., Małkowska-Szkućnik A. (red.), *Wyniki badań HBSC 2010*, Raport techniczny. Instytut Matki i Dziecka, Warszawa 2011.
- Muszyńska E., *Problemy społeczne współczesnej szkoły w Polsce*, [w:] *Psychologia rozwiązywania problemów społecznych. Wybrane zagadnienia*, red. J. Miłuska, Wydawnictwo BO-NAMI, Poznań 1998.
- Nerwińska E., *Psychospołeczne uwarunkowania bezpieczeństwa w szkole*, Warszawa 2014, www.ore.edu.pl

- Olweus D., *Lobbing. Fala przemocy w szkole. Jak ją powstrzymać?* Jacek Santorski & Co, Warszawa 2007.
- Ostrowska K., *Zachowania agresywne uczniów. Badania porównawcze 1997-2003-2007*, Warszawa 2007, www.ore.edu.pl
- Ostrowska K., Surzykiewicz J., *Zachowania agresywne w szkole. Badania porównawcze 1997-2003*, Warszawa 2005.
- Ostrowski K., *Odchylenia od norm wychowawczych w zachowaniu młodzieży oraz intencjonalność pedagogiczna*, Edukacja, 2006, 3(95).
- Pekinko L., *Rewolucja w edukacji*, Nowa Szkoła, 2008, 7.
- Pilch T., *Polityka oświatowa państwa. Zadania i utomności*, [w:] *Agresja w szkole. Diagnoza i profilaktyka*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, K. Ostrowska, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008.
- Polak K., *Kultura szkoły – od relacji społecznych do języka uczniowskiego*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2007.
- Pospiszyl I., *Przemoc w rodzinie*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu w sprawie bezpieczeństwa i higieny w publicznych i niepublicznych szkołach i placówkach, wydane 31 grudnia 2002 r. (DzU z 22 stycznia 2003).
- Pyżalski J., *Bullying (mobbing) jako specyficzny typ agresji rówieśniczej*, [w:] *Poradnik pedagoga szkolnego. Gimnazjum i szkoła ponadgimnazjalna*, red. B. Rokicka, Dr Josef Raabe. Spółka Wydawnicza, Warszawa 2009.
- Pyżalski J., Roland E. (red.), *Bullying a specjalne potrzeby edukacyjne. Podręcznik metodyczny*, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi, Łódź 2010.
- Sawicka K., *Zapobieganie przemocy rówieśniczej w szkole*, [w:] *Agresja w szkole. Diagnoza i profilaktyka*, red. M. Libiszowska-Żółtkowska, K. Ostrowska, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2008.
- Seweryńska A.M., *Uczeń z rodziny dysfunkcyjnej. Przewodnik dla wychowawców i nauczycieli*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 2004.
- Surzykiewicz J., *Agresja i przemoc w szkole*, Wydawnictwo Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej, Warszawa 2000.
- Szewczuk W. (red.), *Słownik psychologiczny*, wyd. 2, Wiedza Powszechna, Warszawa 1985.
- Szymańska J., *Działania profilaktyczne a klimat szkoły*, Remedium, luty 2003.
- Tomaszewski T., *Wstęp do psychologii*, PWN, Warszawa 1969.
- Tyszkowa M., *Szkoła. Sytuacje trudne w szkole*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykała, Wydawnictwo Fundacja Innowacja, Warszawa 1993.
- Ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (tekst jednolity Dz Z z 2002, nr 11, poz. 109 z późn. zm.).
- Ustawa z 26 stycznia 1982 r., Karta Nauczyciela (DzU z 1982, nr 35 poz. 228; DzU z 2014, poz. 191).
- Ustawa z 7 września 1991 r. o systemie oświaty (DzU z 2004, nr 256, poz. 2572).
- Wojtasik Ł., *Przemoc rówieśnicza z użyciem mediów elektronicznych – wprowadzenie do problematyki*, Fundacja Dzieci Niczyje, Warszawa 2008.
- Zimbardo Ph.G., Ruch F.L., *Psychologia i życie*, PWN, Warszawa 1988.